

Archeologen in de 16^e eeuw

Kloostermuren aangetroffen!

De archeologen zijn al weer een niveau dieper gevorderd. Het tweede vlak op zo'n twee meter diepte, levert een aanzienlijke hoeveelheid nieuwe muren, vloertjes, en zelfs straatniveaus op. Om het werk vlot te laten verlopen is er een tweede kraan ingezet. Een ontdekking is dat veel 17^e eeuwse muren die al eerder zichtbaar waren, een 16^e eeuwse voorganger hadden op dezelfde plek. De oudste muur is weer gefundeerd op stevige houten balken. Waarschijnlijk hebben we hier al te maken met de muren van het klooster van Sinte Marie! In het tweede vlak zijn nu resten uit zowel de 16^e, de 17^e als de 18^e eeuw zichtbaar. Het dichtst bij de publiektribune, in het oosten, liggen resten uit de 18^e eeuw, waaronder een straatniveau. In het middendeel liggen muren, vloertjes en kelders uit de 17^e eeuw. Het verst van de tribune af, liggen vloeren, muren en andere resten uit de 16^e eeuw

Ook nu weer treffen de archeologen verschillende soorten aardewerk, kleipijpen en botmateriaal aan. Dit materiaal wordt in zakken verzameld en krijgt een vondstnummer. Het komt dan onder de hoede van de vondstverwerkers, waar Mirjam Wijnands van het ADC de scepter zwaait. Nadat het materiaal goed is gewassen, gaan de vondsten in kunststof kratten naar de droogruimte. Dit is een stukje

De brede 16e eeuwse muurresten die mogelijk tot het klooster behoorden.

tropisch Gouda waar elektrische kacheltjes branden en ventilatoren draaien om het materiaal door en door te drogen. Eenmaal gedroogd, splitsen de vondstverwerkers het materiaal per vondstnummer: alle aardewerkscherven gaan in een zakje, pijpenkopjes in een volgend enzovoort. Die zakjes gaan op materiaalsoort in de verschillende kratten. En zo krijgt straks elke materiaalspecialist zijn of haar 'eigen' kratten. Met de documentatie en de onderzoeksvragen erbij gaan ze na afloop van het veldwerk aan de slag om zoveel mogelijk informatie uit het vondstmateriaal te halen.

Extra rondleidingen in de meivakantie!

Elke vrijdagmiddag om 14.30 en 15.00 zijn er rondleidingen vanaf de tribune naast de opgraving. Aanmelding is niet nodig. Grote groepen worden wel verzocht zich aan te melden via bolwerk@hazenbergarcheologie.nl. In de meivakantie zijn de rondleidingen verplaatst naar dinsdag 29 april in plaats van vrijdag 2 mei. Omdat 29 april in de vakantie valt vinden er extra rondleidingen plaats: om 13.30; 14.00; 14.30 en 15.00. De tribune is op werkdagen geopend van 8.00 tot 15.30. In het weekend en tijdens de feestdagen is de tribune gesloten.

Vondst van de Twee Weken

Deze keer een hardsteen. Toen steeds meer huizen een 'hard dak' kregen en stenen wanden, was het mogelijk een haard te plaatsen met een rookkanaal. Rondom de haard werden min of meer vuurvaste hardstenen gemetseld.

Op de hardsteen van Bolwerk staan twee ruitvormen met in elk een klimmende leeuw, omgeven door een bloem- of stralenmotief. De ruiten vormden een doorlopend patroon. Deze steen dateert uit begin 17^e eeuw maar is vaker gebruikt. Dat zien de archeologen aan de sporen op de steen. Vergelijkbare hardstenen zijn bij eerder onderzoek in de Speldenmakersteeg in Gouda aangetroffen.

De Vondst van de Twee Weken is te zien in het Goldapoortje van [museumgouda](http://museumgouda.nl). Op woensdag t/m vrijdag van 10 uur tot 17 uur, op zaterdag en zondag tussen 12 uur en 17 uur. Toegang is gratis.

Op zoek naar de relatie tussen mens en dier

Chiara Cavallo is al meer dan 20 jaar zoöarcheoloog, specialist in archeologisch dierlijk botmateriaal. Momenteel is ze werkzaam bij de Universiteit van Amsterdam maar ze werkt ook *freelance* als specialist en consultant. Ze werkte mee aan het archeologische onderzoeksprogramma voor het Bolwerk.

Chiara aan het werk op een opgraving in zuid-oost Turkije.

Wat is er zo leuk aan je werk? En wat kom je bij bottenonderzoek te weten?

Je doet steeds weer nieuwe kennis op over hoe mensen in het verleden met dieren zijn omgegaan. Die wisselwerking tussen mens en dier is erg interessant. Dieren hebben elk ook hun eigen identiteit. Je ziet de relatie tussen mens en dier in de loop der tijd veranderen. De prehistorische mens had een heel andere relatie met dieren dan de middeleeuwse mens, en dan wij.

Met bottenonderzoek kun je van alles te weten komen. Je kunt kijken naar het ontstaan van de soorten, de variatie tussen diersoorten, maar ook naar de eetgewoontes van de mens. Sociale klasse kan daarbij een rol spelen, maar ook de omgeving. Jaagde men veel op wilde dieren of waren er veel gedomesticeerde dieren? Domesticeren betekent dat je een dier tot huisdier maakt of tam maakt. Je kunt onderzoeken welke dieren werden gebruikt, hoe groot de dieren waren en op welke leeftijd ze geslacht werden. In de middeleeuwen werd er nog maar weinig gejaagd, het was een elitaire bezigheid.

Wat maakt het middeleeuws botmateriaal bijzonder? Bij het middeleeuws materiaal kun je gebruik maken van geschreven bronnen, die heb je

in de prehistorie niet. De geschreven bronnen vullen de kennis aan die we van het onderzochte botmateriaal hebben. Hierdoor komen we weer meer te weten over de relatie tussen mens en dier. Ook is het materiaal uit de middeleeuwen vaak goed bewaard gebleven in waterputten en beerputten.

Als we nu in de supermarkt lopen komen we voornamelijk drie soorten vlees tegen: rund, varken en kip. Is dit anders dan in de middeleeuwen?

In de middeleeuwen at men ook rund en varken, maar er was een grotere variëteit aan gevogelte: kippen, ganzen en eenden. In die tijd aten mensen veel en veel verschillende

soorten vis. Konijn was ook geen vreemde in de keuken. Daarnaast werd er meer gejaagd op wilde dieren dan nu. Die jacht was wel voorbehouden aan de adel. In de late middeleeuwen en nieuwe tijd verwaterde dit principe en deden ook rijke burgers zich aan 'heerlijk' voedsel te goed. Het woord heerlijk stamt uit de tijd dat gejaagd wild uitsluitend voor heren (en dames) van hoge stand bedoeld was.

En wat kunnen we verwachten op het Bolwerk?

Het botmateriaal op het Bolwerk geeft straks een interessant beeld te zien. Ten minste, dat hoop ik! De nonnen in het klooster, de leprozen, de proveniers, en daarnaast de 'gewone' Gouwenaren, de ambachtslieden. Al die groepen hadden waarschijnlijk hun eigen eetpatroon. De katholieke kerk kende vele vasten- en onthoudingsdagen. Op die dagen mocht er geen vlees van 'dieren van het

land' worden gegeten. Eieren en vis zorgden dan voor uitkomst. De vraag is echter of de nonnen zich ook aan deze strenge voedingsregels hielden. Opgravingen van *mannenkloosters* elders hebben al laten zien dat de geestelijkheid het niet altijd even nauw nam. Het skeletmateriaal van de monniken en broeders toonde aan dat hun dieet bol stond van vlees en overdadig voedsel.

En hadden de leprozen een speciaal dieet dat met hun ziekte verband hield? Of kregen ze bijvoorbeeld gulle giften van de Goudse burgers en kenden ze daardoor juist een relatief rijk menu? Ook het dieet van de Proveniers: kookte men centraal, of ieder zijn eigen potje? En was er dan veel verschil onderling? En wat aten de ambachtslieden? Runderen, en met name ossen, werden veel gegeten. Die ossen kwamen in de 16^e en 17^e eeuw vanuit Denemarken naar west-Nederland. Maar sommige mensen hadden ook zelf nog een varken achter het huis scharrelen. Dat werd op enig moment door een slager (slachter) geslacht. Soms verwerkten mensen het varken zelf. Van het bloed werd bloedworst gemaakt, lever werd gebakken of gekookt, en de darmen werden goed schoongemaakt en gebruikt om als worst te vullen met vlees en kruiden. Die lange worsten werden dan te drogen gehangen in de schouw van het huis. Vaak hingen hier ook de varkenshammen en de schouder van een koe aan een stevige haak. Door de rook en het drogen bleef vlees lang goed. Op oude schilderijen zie je dit vaak op de achtergrond. Heel anders dan tegenwoordig waarbij wij ons vlees gesneden en verpakt in de supermarkt kopen!

Interieur van een 17e eeuwse keuken door Floris G. van Schooten. Rechtsboven hangen worsten te drogen.

Coördinator Brede School Hans van Kekem (rechts) ontvangt het eerste lespakket van wethouder Menkveld (links).

Kinderen van basisschool De Kindervriend verdringen zich rondom de pijpenkopjes die zij elk na rondleiding meekregen van gemeentelijk archeoloog Maarten Groenendijk.

Bolwerk-lespakket gepresenteerd

De opgraving op het Bolwerk is een goede opstap om de Goudse geschiedenis te presenteren aan schoolkinderen. Gemeente Gouda heeft daarom samen met Hazenberg Archeologie een lespakket ontwikkeld voor de groepen 7 en 8. Naast het verhaal over Neeltje Lambertsdochter, omvat het pakket een speurtocht door de Goudse binnenstad met opdrachten. Voor de lagere klassen van het voortgezet onderwijs is een aanvulling in de maak. De non Neeltje Lambertsdochter is bekend uit archiefstukken en woonde in het klooster op het Bolwerk. Toen het klooster in 1574 door de stad Gouda werd geconfisqueerd, werd zij gedwongen te verhuizen. In haar testament bepaalde zij dat haar erfenis moest worden aangewend voor de stichting van nieuwe kloosters in Gouda. Aan de hand van het verhaal wordt een flink stuk Goudse geschiedenis belicht. Zo komen de strijd tussen protestanten en katholieken en de gevolgen ervan in het dagelijkse leven aan bod. Ook archeologie krijgt de aandacht. Het lespakket is een groot succes: mede door de inzet van de coördinator Brede School, Hans van Kekem, besteden de komende weken ruim 30 klassen aandacht aan Bolwerk en de Goudse geschiedenis. Basisschool 'De Kindervriend' had de primeur van de speurtocht. De eerste reacties waren enthousiast.

Archeologie Actueel

Samenstelling Hazenberg Archeologie

Eindredactie Gemeente Gouda en Hazenberg Archeologie

Afbeeldingen Hazenberg Archeologie; ADC Archeoprojecten; C. Cavallo.

Illustraties Eva van Geenen

Met dank aan Jan van Dam en Maarten Groenendijk

Drukker Prevoo Drukkerij, Gouda

Internet www.archeologieactueel.nl; www.gouda.nl/bolwerk

De papieren Archeologie Actueel verschijnt twee-wekelijks op donderdag, en is vanaf 14.00 uur gratis te verkrijgen op de volgende locaties: VVV, Centrale bibliotheek, Bibliotheek

Hazenberg **Archeologie** Leider

Goverwelle, Gemeente Gouda: Stadswinkel Buytnerf en Stadskantoor, MuseumgoudA en Streekarchief Midden-Holland.

De digitale Archeologie Actueel is te vinden op www.gouda.nl/bolwerk en op

www.archeologieactueel.nl. Wilt u deze digitale versie per mail ontvangen, meldt u dan aan via bolwerk@hazenbergarcheologie.nl, onder vermelding van 'nieuwsbrief Bolwerk'.

De volgende Archeologie Actueel verschijnt 9 mei 2008.

**gemeente
gouda**

Opgegraven 4

Huisdieren in de middeleeuwen

Honden en katten zijn nu erg populaire huisdieren. Dat het van oorsprong wilde dieren zijn geweest is bijna niet meer voor te stellen. In Nederland vinden we vaak deze twee diersoorten terug in opgravingen. Huisdieren zijn nu vooral gezelschapsdieren. Vroeger hadden mensen natuurlijk ook gezelschap van deze dieren, maar ze namen ze ook in huis voor andere redenen. Katten werden gehouden omdat ze graag op muizen jagen. Als je last had van muizen of ander ongedierte, nam je een kat in huis, en waren de muizen snel vertrokken. Honden werden (en worden soms nog steeds) gehouden voor de bewaking van huizen. Ook zijn sommige hondenrassen goed in het drijven van kuddes schapen. Honden werden vroeger ook gebruikt bij de jacht. Toch werden honden en katten ook anders dan huisdier gebruikt. Tot begin 20^e eeuw kennen we de hondkar; de hond werd als trekdier gebruikt. En uit de middeleeuwen weten we dat honden ook wel werden gegeten en dat de vacht van katten als bont werd gebruikt...

De middeleeuwse mens zou zich waarschijnlijk erg verbazen over hoe wij nu met onze huisdieren omgaan!

Honden

De hond werd in Nederland al sinds de Steentijd als huisdier gehouden. Honden werden gebruikt voor de jacht en voor de bescherming van het huis. Boeren en veehouders hadden honden die getraind waren om de kuddes bijeen te houden. In de middeleeuwse steden werden honden ook steeds meer als gezelschapsdier gehouden. Er

werd alleen nog maar gejaagd door rijke mensen en jachthonden werden daardoor steeds minder gebruikt. Verschillende soorten jachthonden hadden ook verschillende functies binnen het jagen. Retrievers bijvoorbeeld (van het engels woord *retrieve* wat ophalen betekent) apporteren het geschoten wild.

Schilderij van Maria en het kind Jezus (Jan Cornelisz Vermeyen, c.1550). Schilderijen van bijbelse verhalen lieten vroeger de mode en de inrichting van het huis uit de tijd van schilder zien. De kat die in de 16e eeuw bij de mensen in huis hoorde, is daarom ook op dit schilderij te zien. De kat ligt bij de voeten van Maria.

Katten

De Romeinen hadden de kat al 2.000 jaar geleden meegenomen naar Nederland als huisdier. Later, in de middeleeuwen, kreeg de kat een slecht imago. Het idee was dat heksen zich in een kat konden veranderen. En dat heksen met de duivel omgingen, wist iedereen. Katten waren daarom verdacht. En zwarte katten al helemaal; die brachten ongeluk! Maar omdat de kat zo handig was in het wegjagen van muizen, hadden veel mensen toch katten in huis. Na de middeleeuwen verdween het slechte beeld van de kat, en werd ze een gewone gezelschapsdier.

Een hond die op een konijn jaagt. Detail van een decoratie uit een Spaans wetboek uit 1290-1310.

